

SUUDİ ARABİSTAN-İRAN REKABETİNİN SURIYE İÇ SAVAŞI'NA ETKİSİ

Yadigar NAGİYEV¹

Öz: Bu araştırmanın temel amacı, Suudi Arabistan Krallığı ile İran İslam Cumhuriyeti arasında devam eden rekabetin nedenlerinin mevcut Suriye İç Savaşı'na etkisini, tarihsel ve bilimsel verilere dayanarak kanıtlamaktır. 1925 yılında Suudi Arabistan ve İran arasında tesis edilen diplomatik ilişkiler, 1979 yılına kadar daha çok iş birliği düzeyinde sürdürülmesine rağmen, 1979 yılında mollaların İran'da yönetime gelmesi, taraflar arasındaki rekabeti tetiklemiştir. Bu rekabette, İran, Şii Hilali ve devrim ihracı politikaları uygulayarak, Suudi Arabistan üzerinde ciddi bir tehdit unsuru olmuştur. Her ne kadar taraflar arasında güç dengesini korumak için Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Nixon tarafından "İkiz Sütun" politikası uygulansa da, bu siyaset, 1979 yılı sonrasında SSCB-İran iş birliğinin tesis edilmesi ile çökmüştür. İlişkiler bozulmasına rağmen, Saddam'ın 1990'da Kuveyt'i işgal etmesi, her iki tarafı Irak'a karşı iş birliği yapmaya zorlamıştır. 1997 yılından itibaren, İran Cumhurbaşkanı Hatemi'nin "Medeniyetler Arasında Diyalog" programı çerçevesinde taraflar arasındaki ilişkiler normalleşmesine rağmen, 2003 yılında ABD'nin Saddam Hüseyin hükümetini devirmesiyle, taraflar arasında oluşturulan yapay iş birliği de sona ermiştir. ABD Başkanı Obama döneminde ise, İran'a karşı uygulanan ılımlı politikalar, İran'ın askeri ve ekonomik güç kazanmasına neden olurken, İran'ın artan gücü karşısında Suudi Arabistan'ın güvenlik endişeleri artmış ve taraflar arasındaki rekabet algısı ve silahlanma yarışı hızlanmıştır. Taraflar arasında devam eden mezhepsel ve askeri rekabet, Ortadoğu ülkelerinin istikrarı açısından önemli olan Suriye İç Savaşı'nın seyrini de olumsuz etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: *Suudi Arabistan, İran, Mezhepsel çatışma, Suriye İç Savaşı.*

Article Category: International Relations/Political Science

Date of Submission: 06.05.2021

Date of Acceptance: 23.07.2021

---

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi.
Email: nagiyevyadigar@gmail.com

THE EFFECT OF SAUDI ARABIA-IRAN RIVALRY ON SYRIAN CIVIL WAR

Abstract: The main purpose of this research is to prove the effects of the ongoing rivalry between the Kingdom of Saudi Arabia and the Islamic Republic of Iran on the current Syrian civil war, based on historical and scientific data. Although the diplomatic relations established between Saudi Arabia and Iran in 1925 were maintained at a more cooperative level until 1979, the coming to power of mullahs in Iran after 1979 triggered the competition between the parties. In this competition, Iran has become a serious threat to Saudi Arabia by implementing the policies of the Shiite Crescent and exporting the revolution. Although the “Twin Column” policy was implemented by the United States President Nixon to maintain the balance of power between the parties, this policy collapsed with the establishment of the USSR-Iran cooperation after 1979. Although relations deteriorated, Saddam’s invasion of Kuwait in 1990 forced both sides to cooperate against Iraq. Despite the normalization of relations between the parties within the framework of the “Dialogue Between Civilizations” program of Iranian President Khatami since 1997, artificial cooperation between the parties ended with the overthrow of Saddam Hussein’s government by the U.S. in 2003. During the U.S. President Obama period, while the moderate policies implemented towards Iran caused Tehran to gain military and economic power, security concerns in Saudi Arabia increased in the face of Iran’s increasing power and the perception of competition and arms race accelerated between the parties. The ongoing sectarian and military rivalry between the parties also negatively affected the course of the Syrian civil war, which is important for the stability of the Middle East countries.

Keywords: *Saudi Arabia, Iran, Sectarian conflict, Syrian Civil War.*

Giriş

İşsizlik, derinleşen siyasi yozlaşma, sosyal adaletsizlik, demokrasi ve insan hakları ihlalleri gibi yapısal sorunlar nedeniyle 2011 yılında patlak veren ve kısa zamanda tüm Ortadoğu coğrafyasını etkisi altına alan Arap Baharı, bölgede yönetim değişikliklerine ve şu an bile devam eden bir dizi siyasi çalkantıya neden olmuştur. Bu süreçte, Tunus, Mısır, Libya ve Yemen gibi ülkelerde her ne kadar siyasal ve idari bazı değişiklikler yaşanmış olsa da, ne bu devletler özelinde, ne de Ortadoğu bölgesi genelinde istikrar tesis edilememiştir. Arap Baharı'nın şiddetli etkisini gösterdiği ülkeler siyasal çalkantılarla yüzleşirken, Suudi Arabistan Krallığı (kısaca Suudi Arabistan) ve İran İslam Cumhuriyeti (kısaca İran), mevcut siyasi rejimlerini, baskıcı ve dini eksenli politikalar çerçevesince ayakta tutabilmişlerdir. Arap Baharı sonrasında oluşan belirsizlik ortamını fırsata çevirmeyi ve bölgede şekillenen yeni dinamikleri kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeyi amaç edinen bu iki ülke, başta Suriye olmak üzere, Ortadoğu bölgesinde birçok alanda çatışan iki rakip güç olarak ortaya çıkmışlardır. Suudi Arabistan ve İran'ın Suriye'nin geleceğine yönelik takınmış oldukları siyasi, mezhepsel ve stratejik tutumlar ise, bölgesel güvenliği ve istikrarını tehdit eden bir boyut kazanmıştır.

Bugün başta Suriye İç Savaşı olmak üzere birçok bölgesel meselede karşı karşıya gelen bu iki ülke arasındaki ilişkiler, tarihsel seyir içerisinde her zaman yoğun bir rekabet temelinde gelişmemiştir. İlk defa 1925 yılında diplomatik ilişkiler tesis eden Suudi Arabistan ve İran, 1950'li yıllarda bölgede ortaya çıkan sosyalist ve milliyetçi eğilimleri bertaraf etmek, Soğuk Savaş konjonktüründe Basra Körfezi'ndeki statükoyu korumak ve son olarak da 1990 yılında Kuveyt'i işgal eden Irak tehdidinde karşı koymak adına zaman zaman iş birliği içerisinde olmuşlardır. Ancak bu iki ülkeye yönelen ortak tehlikeler ortadan kalktığına, taraflar arasındaki iş birliği süreci sekteye uğramış ve bunun yerini dini (mezhepsel) motifli çıkar çatışmaları ve şiddetlenen bölgesel rekabet almıştır. Bu bağlamda, 2011 yılı sonrasında Arap Baharı sürecinin oluşturduğu demokratikleşme ve siyasi dönüşüm dalgası, her ne kadar Suudi Arabistan ve İran'daki otoriter rejimlere yönelik ortak bir tehdit oluştursa da, her iki ülke de bu süreçte iş birliğine yanaşmamış; tam aksine, bölgenin istikrarı açısından çok önemli olan Suriye İç Savaşı'na mezhepsel temelden yaklaşarak, bu konunun Suriye içerisinde vekalet savaşı temelinde sürdürülen bir iç savaşa ve iki ülke ilişkilerinde büyük bir siyasi krize dönüşmesine neden olmuşlardır.

Bu noktadan hareketle, bu çalışma, Suudi Arabistan ve İran arasındaki rekabetin tarihsel kökenlerini irdelemeyi ve bu iki ülke arasında süren rekabetin Suriye İç Savaşı üzerindeki mevcut yansımalarını tartışmayı amaçlamaktadır. Bu çalışma, iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, mevcut Suudi Arabistan-İran rekabetinin tarihi nedenleri ve bileşenleri araştırılacaktır. İkinci bölümde ise, Suudi Arabistan-İran rekabetinin Suriye İç Savaşı sürecine etkisi incelenecektir. Araştırma, çalışmadaki bulguların özetleneceği Sonuç bölümüyle tamamlanacaktır.

1. Suudi Arabistan-İran Rekabetine Tarihsel Bakış

Suudi Arabistan ve İran arasında diplomatik ilişkiler, sosyal, siyasi ve ekonomik açıdan eski bağlara sahiptir. Gerek sahip oldukları kültürel benzerlikler, gerekse de politikalarında yüce İslam dinini referans almaları, her iki tarafa benzer siyasal kimlikler kazandırmasına rağmen, iki ülkenin farklılaşan stratejik hedefleri doğrultusunda taraflar arasında ilişkilerin seyri de inişli-çıkışlı olmuştur. Özellikle tarafların Körfez ülkelerine yönelik birbirleriyle çelişen kültürel ve dini politik baskılar uygulamaları, mevcut rekabeti daha da alevlendirmiştir. Mevcut rekabeti daha iyi anlamak için, taraflar arasındaki ilişkileri tarihsel bulgular doğrultusunda araştırmak önem taşımaktadır.

Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra, Avrupa ülkeleri arasında diplomatik ilişkiler güçlenmeye başlamış; Avrupa'da başlayan bu sürecin Ortadoğu ülkelerini de etkilemesiyle de, Suudi Arabistan ve İran arasında ilk diplomatik temas 1925 yılında Necid Sultanlığı ve Fars ülkeleri arasında tesis edilmiştir.² Taraflar arasında tesis edilen diplomatik ilişkiler, İran'a nazaran daha çok Suudi Arabistan için bir avantaj (Hac nedeniyle kültürel turizm getirisi) oluşturmaktaydı.³ 20 Mayıs 1927 tarihinde, Suudi Arabistan ve İngiltere arasında Bahreyn'in Suudi kontrolü altına alınmasını resmileştiren Cidde Antlaşması'nın imzalanmasına karşı, Rıza Şah, 26 Kasım 1927 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne Bahreyn'in

---

² IFIMES, "Insight 215: Iran-Saudi Ties: Can History Project Their Trajectory?", 24.11.2019. Erişim Tarihi: 03.05.2021, Erişim Adresi: <https://www.ifimes.org/en/researches/insight-215-iran-saudi-ties-can-history-project-their-trajectory/4492>.

³ Mehmet Akif Koç (2019), "Tarihi İhtilafların Gölgesinde İran-Suudi Arabistan Rekabeti: Şii-Vahhabi İlişkilerinin Dünü ve Bugünü", *İran Çalışmaları Dergisi*, 3 (1), s. 88.

Fars toprağı olduğu şikâyetinde bulunmuştur.⁴ Bu şikâyetin yapılması ile, İran, kendi Körfez politikasını da belli etmiştir. İran'ın Körfez politikalarına cevaben, 1938 yılında Bahreyn'e coğrafi yakınlığı olan Dahran şehrinde petrolün keşfi ve Suudi Arabistan yönetimi tarafından orada çalışmak için Şii nüfus yerine Hintlilerin tercih edilmesi ise, taraflar arasındaki mezhepsel rekabetin geçmişini göstermektedir.⁵

İki ülke arasında ilişkiler, 1943 yılında İranlı bir hacının Mekke'de ihanet suçundan yargılanarak idam edilmesi sonrasında yıpranmamış; aksine, 1946 yılında Kral Faysal'ın İran Şahı'na barış mektubu göndermesi ile taraflar arasında ilişkiler 1947 yılına gelindiğinde yeniden normalleşmiştir.⁶ Tarihsel rekabetin yaşanmasından ziyade, ortak çıkarlar söz konusu olduğunda, Suudi Arabistan ile İran devletleri arasında birçok kez iş birliği gözlemlenmiştir. Özellikle Mısır'da “*Krallıkların Ortadan Kaldırılması*” ile başlayan milliyetçi ve sosyalist devrim dalgasının sonucu olarak, 1958 yılında Irak Kralı Faysal'ın tahtan indirilmesi gibi devrimsel gelişmeler, Suudi Arabistan-İran taraftarlarını iş birliğine sevk etmiştir.⁷ 1956 yılında Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesinden sonra, bölgede devrimci bir sosyal-milliyetçi hava hâkimdi. Bu bağlamda, dönemin Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdülnasır'ı ilk tebrik eden ülkeler arasında olan Suudi Arabistan, tüm gücü ile Mısır'ın yanında olduğunu belli etmiştir ki, bu politika, tam da Abdülnasır'ın ekonomik beklentilerini karşılamaktaydı.⁸ 1950'li yıllarda Mısır'da yönetimi ele geçiren Abdülnasır'ın kendi liderlik imajını güçlendirmek ve İsrail karşıtı politikalarına destek kazanmak için milliyetçi ve sosyalist devrimleri Ortadoğu ülkelerine ihraç etmesi ise, hem Ortadoğu ülkeleri, hem de Suudi Arabistan ve İran devletleri tarafından kendi otoritelerine bir tehdit olarak algılanmıştır.⁹ Belirtilmelidir ki, milliyetçi ve sosyalist devrim tehditleri, daha çok 1950'li yıllarda

⁴ Mansoureh Ebrahimi & Masoumeh Rad Goudarzi & Kamaruzaman Yusoff (2019), *The Dynamics of Iranian Borders*, Springer International Publishing, ss. 109-110.

⁵ Mehmet Akif Koç (2019), “Tarihi İhtilafların Gölgesinde İran-Suudi Arabistan Rekabeti: Şii-Vahhabi İlişkilerinin Dünü ve Bugünü”, s. 93.

⁶ Muwafaq Adil Omar (2018), “Suudi Arabistan-İran İlişkileri Bağlamında Ortadoğu'nun Güncel Sorunları”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2 (1), s. 206.

⁷ Muharrem Hilmi Özev (2016), “Iran-Saudi Arabia Relations, 1932-2014”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 66 (1), s. 87.

⁸ Amina Amr (2016), “Nasır Dönemindeki Mısır – Suudi Arabistan İlişkileri”, Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Marmara Üniversitesi, s. 83.

⁹ Muwafaq Adil Omar (2018), “Suudi Arabistan-İran İlişkileri Bağlamında Ortadoğu'nun Güncel Sorunları”, s. 209.

Aramco'nun deneyim ve eğitim kazanımları adına Arap işçileri Mısır ve Lübnan'a göndermesiyle başlamıştır. 1953 yılında, Kral Abdülaziz'in ölümünden sonra, Mısır ve Lübnan'a gönderilen işçilerin sosyalist kazanımlarla iş durumlarının iyileştirilmesi istekleri doğrultusunda, ülke genelinde şiddetli grevler başlamış, buna karşı Suudi yönetimi de ülke dışına çıkma kısıtlaması getirmiştir.¹⁰ Yaşanabilecek devrimci eylemlere karşı, Suudi Arabistan-İran taraflarının iş birliği ile başlayan normalleşme süreci, 1960'lı yıllarda, tarafların dış politikalarında dini popülist siyasi dilin ağırlık kazanması ve 1962 yılında İranlı hacıların Hz. Muhammed'in kabrine çamur atması gibi olayların yaşanmasıyla ise sekteye uğramıştır.¹¹ 1965 yılına gelindiğinde, Suudi Kralı Faysal'ın İran'a ziyarette bulunmasına cevaben, 1968 yılında Rıza Şah'ın Riyad'ı ziyaretiyle ilişkiler yeniden normalleşmiştir.¹² Ancak belirtilen normalleşmenin tersine, Rıza Şah'ın uyguladığı Avrupa yanlısı politikalar, İsrail'in Tahran tarafından devlet olarak tanınması, İran'ın İsrail'e karşı Arap devletleri safında savaşa katılmama kararı ve İran'ın tarihsel hedefleri olan üç Körfez adaları (Küçük ve Büyük Tunb Adaları ile Ebu Musa Adası) hususunda Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ile anlaşamaması gibi hususlar, taraflar arasındaki ilişkileri yıpratmış; yine de bu dönemde taraflar arasında herhangi bir çatışma durumu yaşanmamıştır. Bu konuda yapılan çalışmalarda, bu dönemde taraflar arasında çatışma yaşanmaması; dönemin ABD Başkanı Richard Nixon ile Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'ın uyguladıkları Çifte Sütun Politikası veya İkiz Sütun Politikası, Arap devletleri arasında milliyetçi-sosyalistler ile monarşiler arasında başlayan soğuk savaşta hem İran, hem de Suudi Arabistan'ın ABD safında olmaları ve her iki tarafın da oluşabilecek krizleri engellemek için İslam Konferansı Teşkilatı'na katılmaları gibi sebeplere dayandırılmaktadır.¹³ İslam Konferansı Teşkilatı'nın tesis edilmesi, 1968 yılında İngiliz kuvvetlerinin Körfez ülkelerinden çekileceğini açıklaması üzerine Körfez ülkelerinde oluşan güvenlik endişesini düşürmesine rağmen, İran'ın 1971 yılında üç adayı

---

¹⁰ Mehmet Akif Koç (2019), "Tarihi İhtilafların Gölgesinde İran-Suudi Arabistan Rekabeti: Şii-Vahhabi İlişkilerinin Dünü ve Bugünü", s. 120.

¹¹ Tuba Yılmaz (2017), "2010 Yılında Başlayan Siyasi Gelişmeler: Arap Baharı'nın Sonu, Suriye İç Savaşı", Yüksek Lisans Tez, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ufuk Üniversitesi, s. 55.

¹² Tijana Radeska (2019), "Insight 215: Iran-Saudi Ties: Can History Project Their Trajectory?", *Vintage News*, 26.08.2016, Erişim Tarihi:23.07.2021, Erişim Adresi:<https://www.thevintagenews.com/2016/08/26/please-my-brother-modernize-wrote-the-shah-of-iran-to-the-king-of-saudi-arabia-in-the-late-60s/>.

¹³ Engin Koç (2019), "İran ve Suudi Arabistan ilişkilerinin ve bölgesel politikalarının devlet kimliği bağlamında analizi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa Uludağ Üniversitesi, ss. 106-107.

işgal etmesiyle bölgedeki siyasi tansiyon bir kez daha yükselmiştir.¹⁴ Fakat 1971 yılında İngiliz kuvvetlerinin bölgeden çekilmesi sürecinde ortaya çıkan güç boşluğunu değerlendirmek için kendi bölgesel jandarmalık hedefleri doğrultusunda askeri kapasitesini yükselterek harekete geçen İran karşısında, bu durum, Suudi Arabistan tarafından, milliyetçi ve sosyalist devrim endişesi nedeniyle çok kritik bir sorun olarak algılanmamıştır.¹⁵ Bu dönemde, şimdiki dönemden farklı olarak, 1967 yılında İsrail'e karşı başlayan savaş bitmesine rağmen, İsrail'in Suriye ve Ürdün topraklarından çıkmamasına karşı birlik sergileyen Arap ülkeleri, özellikle de Kral Faysal, petrol arzı politikaları uygulayarak İsrail'e karşı ciddi bir mücadele vermiştir. Öyle ki, bu dönemde, Suudi Arabistan, diğer Müslüman ülkelerle iyi ilişkiler kurmuş ve onlara liderlik etmiş; hatta Kral Faysal, ABD'nin İsrail'e desteğini durdurmaması durumunda Suudi Arabistan genelinde ABD petrol şirketlerinin durumunun sorgulanacağını bile belirtmiştir.¹⁶ Bu, Suudi Arabistan'ın şimdiki döneme kıyasla 1960'lı yıllarda daha etkin ve dengeli bir politika uyguladığını göstermektedir.

Bölgede oluşan devrimci hareketlere karşı hem kendi egemenliğini savunan, hem de ekonomik beklentileri olan Suudi Arabistan ile İran arasında tesis edilen ilişkiler, 1979 yılında yaşanan İran İslam Devrimi'ne kadar sürdürülebilmiştir.¹⁷ Fakat 1979 yılında İran'da devrimin yaşanmasıyla birlikte, taraflar arasındaki iş birliği bütünüyle rekabete dönüşmüş ve Ortadoğu bölgesinde iki ülke arasındaki ciddi mezhepsel çatışmaların da fitili ateşlenmiştir. 1979 yılında İran'da mollaların yönetime gelmesiyle, uzun zamandır ABD tarafından uygulanan ve Körfez ülkeleri arasında iş birliği ve güç dengesi oluşturan “*İkiz Sütun Politikası*” da iflase uğramıştır.¹⁸ Buna yol açan nedenlerin başında, 1979 devriminden sonra İran'ın kendi benimsediği siyasal rejimi komşu devletlere ihraç edebilmek için Hizbullah silahlı örgütünü tesis ederek, bu örgütü bölgedeki politikalarında şiddet unsuru olarak kullanması ve bunun sonucunda bölgenin mezhepsel zenginliği olarak görünen Şii-Sünni

---

¹⁴ Veysel Kurt (2018), *Ortadoğu'da Ulusal Güvenlik Stratejileri*, İstanbul: SETA Kitapları, s. 140.

¹⁵ Murat Cingöz (2018), “Ortadoğu'da İran - Suudi Arabistan Mücadelesi ve Yemen Sorunu: Sosyal İnşacı Bir Analiz”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi, s. 43.

¹⁶ Mehmet Akif Koç (2019), “Tarihi İhtilafların Gölgesinde İran-Suudi Arabistan Rekabeti: Şii-Vahhabi İlişkilerinin Dünü ve Bugünü”, ss. 142-143.

¹⁷ Sahar Ben Younes (2017), “İran Devrimi Sonrası Suudi Arabistan-İran Arasında Yükselen Rekabeti Etkileyen Temel Faktörlerin Bir İncelemesi”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi, s. 25.

¹⁸ Muwafaq Adil Omar (2018), “Suudi Arabistan-İran İlişkileri Bağlamında Ortadoğu'nun Güncel Sorunları”, s. 211.

çatışmasının yeniden alevlenmesi gelmektedir.¹⁹ Belirtilen olayların yanı sıra, 1979 yılındaki İran devriminden sonra, İran dış politikasında katı ideolojik unsurların etkisiyle etiketleme kurgusalı yapılar, düşmanlar ve stratejik ortaklar belirlenmiş ve bu süreçte en büyük kayıpları Suudi Arabistan yaşamıştır. İran, sert bir dil ve üslup doğrultusunda, Suudi Arabistan'ı “casus”, ABD'yi de “düşman” ve hatta “büyük şeytan” olarak isimlendirerek, devrimin ülke içerisinde bölge geneline ihracını planlamıştır.²⁰ Nitekim İran ile ABD arasındaki en büyük diplomatik kriz de bu süreçte yaşanmıştır. ABD'nin Tahran Büyükelçiliği'ne düzenlenen baskın ve 444 gün süren büyük bir kriz yaşanmasına karşın, ABD'nin başarısız kurtarma operasyonu, bölgede İran'ın imajını güçlendirmiş ve Suudi Arabistan ve Irak devletlerinin güvenliği açısından yeni bir endişe kaynağı oluşturmuştur.²¹ Cemal Abdülnasır döneminde başlayan “*Kralların Devrilmesi Dalgası*”nı sürdüren İran'ın din eksenli uyguladığı politikalarına karşın, Suudi Arabistan da, Körfez'de, İran'ın oluşturduğu güvenlik tehlikesini önlemek için diğer 5 Körfez ülkesinin katılımıyla 1981 yılında Körfez İşbirliği Konseyi'ni tesis etmiştir.²²

Aynı dönemde, 1979 yılında Irak'ta bir askeri darbe ile yönetimi ele geçiren Saddam Hüseyin, devam eden Suudi Arabistan-ABD/İran rekabeti sürecinde oluşan konjonktörü doğru kullanarak ve Cezayir Anlaşması'nı fesh ederek, bölgenin su açısından önemli olan Şattülarap bölgesinin kontrolünü ele almak istediğini beyan etmiş; ancak beklenmedik bir şekilde İran'ın sert tutumuyla karşılaşmıştır.²³ Hatta bu durum, Suudi Arabistan-İran taraflarının karşı karşıya geleceği ve tam 8 yıl süren İran-İrak Savaşı'nı başlatmıştır.²⁴ Başlayan İran-İrak Savaşı sürecinde, Suudi Arabistan ile İran, büyük bir rekabet içerisine girmişlerdir. Gerek İran'ın uyguladığı anti-Sünni politikalar, gerekse de Suudi Arabistan'ın uyguladığı anti-Şii

¹⁹ Fatih Baş (2016), “İran ve Suudi Arabistan Rekabetinin Ortadoğu'daki Mezhep Temelli Çatışmalara Etkisi: Hizbullah Örneği”, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, ss. 107-108.

²⁰ Murat Cingöz (2018), “Ortadoğu'da İran - Suudi Arabistan Mücadelesi ve Yemen Sorunu: Sosyal İnşacı Bir Analiz”, Yüksek Lisans Tezi, ss. 44-45.

²¹ Yasin Durdu (2019), “Körfezde Güç Mücadelesi: İran-Suudi Arabistan Rekabeti”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazi Üniversitesi, s. 51.

²² Damla Kocatepe (2017), “Suudi Arabistan-İran Rekabeti: Mezhep Görünümlü Çıkar Çatışması”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1 (2), s. 69.

²³ Yasin Durdu (2019), “Körfezde Güç Mücadelesi: İran-Suudi Arabistan Rekabeti”, s. 54.

²⁴ *Fikriyat* (2018), “İran – Irak Savaşı'nın üzerinden 38 yıl geçti”, 22.09.2018, Erişim Tarihi: 21.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.fikriyat.com/tarih/2018/09/22/iran-irak-savasinin-uzerinden-38-yil-gecti>.

politikalar, İran-İrak Savaşı'nda ciddi kayıplara neden olmuştur.²⁵ İran-İrak Savaşı sürecinde, Suudi Arabistan-İran ilişkisini sekteye uğratan üç önemli olay belirtilmelidir:

- I. Suudi Arabistan'ın Irak hükümetine 40 milyar dolarlık bir askeri kredi vermesi²⁶,
- II. Suudi Arabistan'ın yüksek petrol arzı oluşturması ile İran ekonomisinin zayıflatılması²⁷,
- III. 1987 yılında İranlı hacıların Mekke'de Suudi Arabistan hükümetini protesto etmesi üzerine 400'den fazla hacının öldürülmesi²⁸.

Genel olarak, Suudi Arabistan, İran-İrak Savaşı sürecinde “*düşmanımın düşmanı dostumdur*” mantığıyla bir dış politika uygulamıştır. Suudi Arabistan'ın Irak hükümetine verdiği desteğe cevaben, İran'ın 1981 yılında Bahreyn'de bir darbe girişimi denemesine rağmen başarısız olması ise, belirtilen bu mantığın iki taraf için de ne kadar doğru ve geçerli olduğunu ispatlamaktadır.²⁹ Belirtilen siyasi hesaplaşmaya rağmen, İran-İrak Savaşı sonucunda 1 milyon insan hayatını kaybederken, bölge devletlerinde 150 milyar dolar civarında bir zarar da oluşmuştur.³⁰

8 yıl süren ve büyük ekonomik kayıplara neden olan İran-İrak Savaşı'ndan sonra, Irak, kaybettiği ekonomik gücü telafi edebilmek için, dikkatini, 1950'li yıllarda kendi toprağı olduğu iddiasında bulunduğu Kuveyt'e odaklamıştır.³¹ Bu bağlamda, Saddam, Kuveyt'i Irak petrol sahalarından hırsızlıkla suçlayarak ve İran-İrak Savaşı'nın kaybının nedeni ilan ederek, 2 Ağustos 1990 tarihinde Kuveyt'i işgal etmiştir.³² Belirtildiği üzere, Irak'ın Kuveyt'i işgal

²⁵ Mustafa Çakır (2016), “Din-Siyaset İlişkisi Bağlamında Suudi Arabistan ve Vehhabilik”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Akdeniz Üniversitesi, s. 74.

²⁶ Sahar Ben Younes (2017), “İran Devrimi Sonrası Suudi Arabistan-İran Arasında Yükselen Rekabeti Etkileyen Temel Faktörlerin Bir İncelemesi”, s. 27.

²⁷ Muharrem Hilmi, Özev (2016), “İran-Saudi Arabia Relations, 1932-2014”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 66 (1), ss. 88-89.

²⁸ Murat Cingöz (2018), “Ortadoğu'da İran - Suudi Arabistan Mücadelesi ve Yemen Sorunu: Sosyal İnşacı Bir Analiz”, s. 47.

²⁹ Engin Koç (2019), “İran ve Suudi Arabistan ilişkilerinin ve bölgesel politikalarının devlet kimliği bağlamında analizi”, s. 179.

³⁰ *Fikriyat* (2018), “İran – Irak Savaşı'nın üzerinden 38 yıl geçti”, 22.09.2018, Erişim Tarihi: 21.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.fikriyat.com/tarih/2018/09/22/iran-irak-savasinin-uzerinden-38-yil-gecti>.

³¹ Yasin Durdu (2019), “Körfezde Güç Mücadelesi: İran-Suudi Arabistan Rekabeti”, s. 59.

³² Mustafa Çakır (2016), “Din-Siyaset İlişkisi Bağlamında Suudi Arabistan ve Vehhabilik”, s. 74.

etmesiyle bölgede oluşan yeni güvenlik tehdidi sonrasında, birbiriyle kıyasıya rekabet halinde olan Suudi Arabistan ve İran arasında, 1991 yılı itibariyle diplomatik ilişkiler yeniden tesis edilmiştir. Kurulan bu yeni diplomatik ilişkiler, Saddam Hüseyin'in bölgeye yönelik irredentist (yayılmacı) politikaları bertaraf edebilmek adına ortak çıkar bağlamında gelişim göstermiş ve 1973 petrol krizi sonrası, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (OPEC) İran karşıtı politikalarını yumuşatması da kurulan bu yeni ilişkilere ivme kazandırmıştır. Ortak güvenlik kaygılarının yanı sıra, İran'da başlayan siyasi reform süreci ve özellikle dini lider Ayetullah Humeyni'nin vefatı, Tahran'da devrim ihracı politikası çerçevesince şekillenen geleneksel dış politika eğiliminden göreceli olarak vazgeçilmesine ve daha rasyonel bir dış politika arayışının benimsenmesine yol açmıştır.³³ Saddam'ın Kuveyt işgaline karşı ABD'nin 17 Ocak 1991 tarihinde başlattığı “*Çöl Fırtınası Operasyonu*” ile Saddam hükümetinin etkisizleştirilmesi ise, Suudi Arabistan ile İran yönetimlerinin Irak konusunda mutabık kalamamaları neticesinde ilişkilerde düzelmeye neden olmamış ve taraflar arasında 2000 yılına kadar çeşitli anlaşmazlıklar devam etmiştir.³⁴

Bu anlaşmazlıklara rağmen, İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani (1989-1997) döneminde takip edilen revizyonist dış politika anlayışı, İran ve Suudi Arabistan arasında karşılıklı iş birliği sürecini başlatmıştır. 1997 yılında Suudi Veliyaht Prensi Abdullah bin Abdülaziz'in Tahran'a yaptığı resmi ziyaret ve akabinde İran Cumhurbaşkanı Rafsancani'nin Arabistan'a gerçekleştirdiği iade-i ziyaret ile taraflar arasındaki ilişkiler daha sağlam temeller üzerine oturtulmuştur.³⁵ Cumhurbaşkanı Rafsancani döneminde, genel olarak milli çıkarlar üzerine inşa edilmiş İran dış politikasında, daha çok, Irak'ın toprak bütünlüğüne saygı, devrim ihracı politikalarının durdurulması ve Suudi Arabistan ile güvenlik ve terörizm konularında iş birliği ve kaçakçılık ve uyuşturucu ticaretine karşı yardımlaşma anlayışı güçlendirilmiştir.³⁶ Tüm bu gelişmeler seyrinde, 1997 yılında Cumhurbaşkanlığı görevine gelen reformist Muhammed

---

³³ Murat Cingöz (2018), “Ortadoğu'da İran - Suudi Arabistan Mücadelesi ve Yemen Sorunu: Sosyal İnşacı Bir Analiz”, s. 48.

³⁴ Yasin Durdu (2019), “Körfezde Güç Mücadelesi: İran-Suudi Arabistan Rekabeti”, ss. 61-62.

³⁵ Mehmet Akif Koç (2019), “Tarihi İhtilafların Gölgesinde İran-Suudi Arabistan Rekabeti: Şii-Vahhabi İlişkilerinin Dünü ve Bugünü”, ss. 106-107.

³⁶ Damla Kocatepe (2017), “Suudi Arabistan-İran Rekabeti: Mezhep Görünümlü Çıkar Çatışması”, s. 71.

Hatemi'nin “*Medeniyetler Arası Diyalog*” söylemi çerçevesinde geliştirilen uzlaşmacı dış politika anlayışı da, bölgede istikrar ve iş birliğinin gelişmesine olanak sağlamıştır.³⁷

2001 yılında ABD’de 11 Eylül (9/11) adıyla bilinen büyük bir terörist eylemin yaşanması ise, bölgede yeni bir dizi olayları doğurmuştur. Bu olayın gelişim sürecinde, Suudi Arabistan’ın Taliban ile tarihsel ilişkileri ve 600 zengin Suudi tüccarın ABD’yi bir anda terk etmesi gibi olayların yaşanması Riyad’ı şüpheli konuma getirmiş ve zor duruma düşürmüştür.³⁸ Ancak ABD’deki George W. Bush yönetimi, Suudi Arabistan gibi iyi bir müttefiki kaybetmek istemeyerek, bu olaydan daha çok Afganistan’daki El Kaide örgütünü ve Irak’taki Saddam rejimini sorumlu tutmuştur. 2001 yılında Afganistan’ı işgal etmesinin ardından, ABD, Ortadoğu bölgesinin istikrar ve güvenliği için, Irak’ta olduğunu iddia ettiği kitle imha silahlarını yok etmek ve Irak’a demokrasi getirmek sloganı ile, 20 Mart 2003 tarihinde Irak’a savaş ilan ederek, Saddam Hüseyin hükümetini bu defa düşürmüş ve Kurban Bayramı gününde de Saddam’ı idam etmiştir.³⁹ Saddam’ın idamı ardından ülkede yeni bir anayasa yapımı ile birlikte demokratik gelişmelerin yaşanması ile, İran, uyguladığı Şii politikaları doğrultusunda nüfusunun yaklaşık yüzde 60’lık kısmı Şii olan Irak’ta Şii yönetimini hükümete kazandırmasıyla Irak’taki ana güç konumuna gelmiştir.⁴⁰ Belirtilen olayların yaşanması sonucunda, 2001 yılında İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi döneminde Güvenlik ve İşbirliği Antlaşması ile güçlenen İran-Suudi Arabistan ilişkileri, Irak konusunda yeniden sekteye uğramıştır.⁴¹ Özellikle İran’ın Irak politikasını eleştiren dönemin Suudi Dışişleri Bakanı Suud el-Faysal’ın “*ABD, Irak’ı altın tepside İran’a sundu*” açıklaması, taraflar arasında rekabetin ne denli şiddetli olduğunu göstermektedir.⁴²

Bölgenin güvenliği açısından en sorunlu dönem, şüphesiz ki, 2005 yılında radikal fikirleri olan muhafazakâr bir politikacı olan Mahmud Ahmedinejad’in İran Cumhurbaşkanı seçilmesiyle

³⁷ Muharrem Hilmi Özev (2016), “Iran-Saudi Arabia Relations, 1932-2014”, ss. 90-91.

³⁸ Engin Koç (2019), “İran ve Suudi Arabistan ilişkilerinin ve bölgesel politikalarının devlet kimliği bağlamında analizi”, s. 212.

³⁹ Receb Tombaş (2015), “Arap Baharı Sonrası Irak’ta Mezhep Politikaları Türkiye, İran ve Suudi Arabistan Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bahçeşehir Üniversitesi, s. 7.

⁴⁰ Engin Koç (2019), “İran ve Suudi Arabistan ilişkilerinin ve bölgesel politikalarının devlet kimliği bağlamında analizi”, s. 215.

⁴¹ Mehmet Akif Koç (2019), “Tarihi İhtilafların Gölgesinde İran-Suudi Arabistan Rekabeti: Şii-Vahhabi İlişkilerinin Dünü ve Bugünü”, s. 108.

⁴² Engin Koç (2019), “İran ve Suudi Arabistan ilişkilerinin ve bölgesel politikalarının devlet kimliği bağlamında analizi”, s. 215.

başlamıştır. Ahmedinejad, 2004 yılında, İran'ın, Fransa, Almanya ve İngiltere ile uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya alacağına dair nükleer program kapsamında sağlanan anlaşmaya rağmen, Arak Ağır Su Reaktörü'nün temelini atmış⁴³, Medeniyetler Arası Diyalog programını askıya almış, Amerikan karşıtı açıklamaları ve politikaları ile ABD'yi kızdırmış ve ABD'ye karşı Hindistan, Çin ve Rusya gibi ülkelerle iş birliği yaparak, bölgede yeniden mezhepsel çatışma ve devrim ihracı (Şii hilali) politikalarını uygulama sokmuştur.⁴⁴ Taraflar arasındaki mezhepsel rekabetin artmasına ve özellikle İran'ın yeniden Şii kartını kullanmasına karşın, İnat'a göre, Suudi Arabistan'ın bu dönemde güç kapasitesini arttırmasının iki önemli nedeni bulunmaktadır:⁴⁵

- I. ABD ile özellikle Barack Obama döneminde sıcak diplomatik ilişkilerinin tesis edilmesi ve taraflar arasında kapsamlı bir nükleer anlaşmanın (JCPOA) imzalanmasına rağmen, İran'ın devrim ihracı politikalarını sürdürmesi,
- II. İran'ın, ABD'nin ılımlı politikalarına karşın, askeri harcamaları ve ekonomik potansiyelini arttırması.

Bu gibi nedenler, Suudi Arabistan'ı, hem askeri, hem de ekonomik açıdan yükselişe geçirmiştir. İran karşıtı politikalar üreten Suudi rejimi, kendi ekonomik büyüklüğünü 750 milyar dolara kadar yükseltirken, kazandığı gelirin büyük kısmını da savunma harcamalarına aktarmış ve İran'ın uyguladığı çevreleme politikasına cevap niteliğinde, Yemen, Suriye, Irak, Bahreyn ve Lübnan gibi ülkelerde Sünni grupları sübvansetmeye başlamıştır.

Tarafların yükselen askeri kapasiteleri gibi, ekonomik nedenler de iki ülke arasında rekabeti oluşturan temel sebeplerden biri olarak görülmektedir. İlk olarak, İran devletine baktığımızda, Cumhurbaşkanı Rafsancani (1989-1997) döneminde İran ekonomisinde büyük bir liberalizasyon politikası uygulanarak ve ülke genelinde özelleştirme ve küreselleşme teşvik edilerek ekonominin yükselişi hedeflenilmesine rağmen, uygulanan liberalizasyon politikaları

⁴³ TRT Haber (2015), "İran'ın nükleer programının tarihçesi", 03.04.2015, Erişim Tarihi: 06.05.2021, Erişim Adresi: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/iranin-nukleer-programinin-tarihcesi-176648.html>.

⁴⁴ Engin Koç (2019), "İran ve Suudi Arabistan ilişkilerinin ve bölgesel politikalarının devlet kimliği bağlamında analizi", s. 222.

⁴⁵ Kemal İnat (2016), "İran-Suudi Rekabeti Mezhep Temelli Mi?", *Star Gazetesi*, 09.01.2016, Erişim Tarihi: 03.05.2021, Erişim Adresi: <http://www.star.com.tr/acikgorus/iransuudi-rekabeti-mezhep-temelli-mi-haber-1081313/http://en.ndf.ir/About-NDF/History>.

beklenen hedefleri yakalayamadığından, Rafsancani'nin ikinci döneminde muhafazakâr ekonomik politikalara yönelinmiştir.⁴⁶ Rafsancani sonrası Cumhurbaşkanı olan Hatemi (1997-2005) de, Rafsancani'nin ilk dönemi gibi liberalizasyon politikalarını sürdürmüştür. Onun döneminde tesis edilen Petrol İstikrarı Fonu, uyguladığı ithalat ve ihracat kota esnekliği ve fakirliğe karşı mücadelesiyle, İran ekonomisi açısından olumlu sonuçlanmıştır. Ancak sürdürülen bu başarılı diplomatik normalleşme ve küreselleşme süreci, Cumhurbaşkanı Ahmedinejad (2005-2013) döneminde sarsılmıştır. Ahmedinejad'ın uyguladığı Batı karşıtı politikalar doğrultusunda, Avrupa'da öğrenim gören gençlerin İran'da devlet sektöründen uzaklaştırılması ve sadece enerji temelli politikaların sürdürülmesiyle birlikte, İran-ABD ve İran-Avrupa Birliği (AB) arasındaki ilişkiler olumsuz etkilenmiştir.⁴⁷ İran'ın önceki Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani döneminde ise⁴⁸, önemli bir kazanım olan JCPOA-Nükleer Anlaşma'nın imzalanması ile, o dönemde yüzde 45 civarında bir enflasyona sahip İran ekonomisi biraz olsun rahatlatılsa da, ABD Başkanı Donald Trump'ın nükleer anlaşmadan çekilmesiyle, İran, yeniden ciddi bir ekonomik bunalım yaşamaya başlamıştır.⁴⁹

Bu bağlamda, Suudi Arabistan ekonomisi de 1970'li yıllar sonrasında olumlu bir biçimde renk değiştirmiştir. Riyad, petrol ihracatına dayalı bir ekonomik model doğrultusunda, ciddi bazı ekonomik projeleri başarıyla hayata geçirmiştir. Petrolden elde edilen gelirin Sosyal Sigortalar Kurumu ve Emekli Aylıkları Kurumu'na aktarılması ve artan genç nüfusa iş imkânları sağlanması gibi hususlar, Suudi Arabistan ekonomisinin önemli öncelikleri arasında yer almıştır.⁵⁰ Suudi Arabistan'ın ekonomik potansiyeli açısından en büyük tarihsel olay ise, ABD ile 1944 yılı ortaklaşa kurulan Arap-Amerikan Petrol Şirketi'nin (Aramco veya şimdiki ismiyle Saudi Aramco), 1980 yılında İsrail'e yardım etmesi sebebiyle millileştirilmesi

⁴⁶ Rahmatullah Hakimi (2019), "2001 Sonrası Suudi Arabistan İle İran'ın Bölgesel Rekabetinin Afganistan Üzerindeki Etkileri", Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Enstitüsü, Sakarya Üniversitesi, ss. 50-51.

⁴⁷ T.C. Ticaret Bakanlığı (2021), "İran Ülke Profili", Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <https://ticaret.gov.tr/data/5efc83b513b876f898f3c363/İRAN%20ülke%20profili%202021haz.pdf>.

⁴⁸ 3 Ağustos 2021 tarihi itibarıyla, İran'ın yeni Cumhurbaşkanı, muhafazakar kanattan gelen Seyyid İbrahim Reisi olmuştur.

⁴⁹ BBC Türkçe (2019), "ARAMCO'dan dünyanın en büyük halka arzı: 25,6 milyar dolar", 06.12.2019, Erişim Tarihi: 06.05.2021, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50682217>.

⁵⁰ T.C. Ticaret Bakanlığı (2021) "Suudi Arabistan Ülke Profili", Erişim Tarihi:23.07.2021, Erişim Adresi: <https://ticaret.gov.tr/data/5f15a35213b876d3e4564f8d/Suudi%20Arabistan%20Ülke%20Profili.pdf>.

olmuştur.⁵¹ Belirtilmelidir ki, şirketin Suudi Arabistan ekonomisine günlük katkısı 15 milyon varil ve 1 milyar dolardır.⁵² Şirketin 2019 yılında başlayan halka arz süreci de 25,6 milyar dolar gelir getirmiştir.⁵³ Suudi Arabistan sosyo-ekonomik altyapısında mevcut yükseliş ve değişim süreci, Suudilerin yeni Veliht Prensi Muhammed bin Salman'ın Kızıldeniz sahillerine inşası planlanan turistik ve devasa bir şehir olan “Neom” projesi ve ülke içerisindeki siyasi reformlar doğrultusunda ilerleyen yıllarda devam edecektir.⁵⁴ Riyad için bu gibi atılımlar zorunludur; zira 21. yüzyıl içerisinde petrol ve doğalgaz kaynaklarının kullanımında azalma olacağı öngörülmektedir.

Suudi Arabistan ile İran arasındaki mevcut mezhepsel ve ekonomik rekabette, taraflara büyük devletlerin tarihsel etkileri de mutlaka hesaba katılmalıdır. Bu bağlamda, ilk olarak, SSCB-İran ilişkilerine dikkat etmek gerekir. 1979 yılındaki İran İslam Devrimi sürecinden sonra, İran Cumhurbaşkanı Humeyni'nin “*ne Doğu, ne Batı*” doktrinini İran dış politikasında uygulaması doğrultusunda, SSCB-İran ilişkileri, 1987 yılına kadar inişli-çıkışlı bir gelişim seyri göstermiş ve sadece İran-Irak Savaşı gibi olayların yaşanması durumunda, Tahran, ABD tehlikesinden kendisini korumak için, SSCB ile ilişkilerini güçlendirmeyi tercih etmiştir. Bu hedef doğrultusunda, taraflar arasındaki ilk resmi ziyareti Şubat 1989'da SSCB Dışişleri Bakanı Eduard Şevardnadze'nin Tahran'a gerçekleştirmesi üzerine, aynı yıl içerisinde İran Cumhurbaşkanı Rafsancani de askeri iş birliği anlaşması imzalamak için Moskova'ya iade-i ziyarette bulunmuştur.⁵⁵ SSCB'nin dağılması sonucunda oluşan Rusya Federasyonu'nun Avrasyacı kimliğe bürünmesi bağlamında, Rusya-İran ilişkileri, 1990 sonrasında ise giderek güçlenmiştir. Özellikle Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde, İran, nükleer ve Doğu

⁵¹ Murat Bardakçı (2019), “ARAMCO, Amerikadır!”, *Habertürk*, 18.09.2019, Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/2523076-aramco-amerikadir>.

⁵² *Forbes* (2012), “The World's 25 Biggest Oil Companies”, 04.06.2012, Erişim Tarihi: 06.05.2021, Erişim Adresi: <https://www.forbes.com/pictures/mef45ggl/1-saudi-aramco-12-5-million-barrels-per-day/#6693c7596285>.

⁵³ *BBC Türkçe* (2018), “ABD Başkanı Trump İran nükleer anlaşmasından çekildiklerini açıkladı”, 07.05.2018, Erişim Tarihi: 06.05.2021, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44033357>.

⁵⁴ Güney Ferhat Batı (2018), “Ortadoğu Jeopolitiğinde Kartlar Yeniden Dağıtılıyor: Suudi Arabistan (Sünni) Ve İran (Şii) Eksenini”, Uluslararası Politika Akademisi, 24.02.2018, Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <http://politikaakademisi.org/2018/03/04/ortadogu-jeopolitiginde-kartlar-yeniden-dagitiliyor-suudi-arabistan-sunni-ve-iran-sii-ekseni/>.

⁵⁵ *MEPA News* (2017), “SSCB Dönemi Rusya-İran İlişkileri: 1979 İran Devrimi Sonrası Dönem”, 03.06.2017, Erişim Tarihi: 06.05.2021, Erişim Adresi: <https://www.mepanews.com/sscb-donemi-rusya-iran-iliskileri-1979-iran-devrimi-sonrasi-donem-6167h.htm>.

eksenli politikaların uygulanmasında kolaylık sağlamak için, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin daimî üyeleri olan Rusya'nın ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin desteğini kazanmak için Şangay İşbirliği Örgütü'ne (ŞİÖ) üyelik için başvuru yapmıştır. Buna karşın, 2008 yılında İran'a uygulanan yaptırımlarla Rusya-İran ilişkileri duraklasa da, Ruhani döneminde taraflar arasında yeni ve temiz bir sayfa açılmıştır.⁵⁶ Nitekim 2018 yılında yeniden ivmelenen Rusya-İran tarafları arasındaki ticaret, 2019 yılında 1,6 milyar dolar hacme ulaşmıştır.⁵⁷ Belirtilen hususlar kapsamında, iki ülke, Ortadoğu politikalarında da çeşitli stratejik konularda zaman zaman iş birliği yapmaktadırlar.

Bölgede, İran-Rusya ilişkilerine karşı, köklü bir Suudi Arabistan-ABD ilişkisi de mevcuttur. Suudi Arabistan, gelirlerinin büyük kısmını petrolden elde eden bir ülke konumundadır. Öyle ki, bu ülkedeki devlet bütçesi ve genel olarak ekonomi, neredeyse tamamen petrol ve turizm gelirleri ile yönetilmektedir. ABD ise, kamu gelirlerinin yüzde 85-90'ını ve ihracatının yüzde 90'ını petrol gelirlerinden karşılayan Riyad'ın en önemli stratejik müttefikidir.⁵⁸ Nitekim ABD Başkanı Barack Obama döneminde ABD-İran ilişkilerinin ısınması sonucunda ekonomik bir rahatlama yaşayan İran'ın bölgede devrim ihracı politikasına devam etmesi, Suudi Arabistan tarafından endişeyle karşılanmıştır. Bu endişeyi gidermek için, Kral Selman, Rusya, Türkiye ve Mısır ile ilişkileri güçlendirmeyi öngörmesine rağmen, Arap Baharı sürecinin başlamasıyla birlikte Yemen'de yaşanan olaylar, bu planı yavaşlatmıştır. Belirtilen plana alternatif olarak, Kral Selman, Obama sonrası dönemde ABD Başkanı Donald Trump ile çok yakın ilişkiler kurmuş ve ABD tarafından İran'a karşı yaptırımların uygulanması sonucunda, ülkesi açısından ciddi kazanımlar elde etmiştir.⁵⁹ Bu süreçte, 20 Mayıs 2017 tarihinde, ABD ile Suudi Arabistan arasında 110 milyar dolarlık dev bir silah anlaşması da

---

⁵⁶ Zafer Ay (2019), "Ortadoğu'nun Geleceğinde Rus-İran Etkisi", *The South Security School*, 27.05.2019, Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.gencdiplomatar.com/masalar/avratsya/ortadogunun-geleceginde-rus-iran-etkisi.html>.

⁵⁷ T.C. Ticaret Bakanlığı (2020), "İran'ın 2019 Yılı Dış Ticaret Hacmi %44 Daraldı", Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/iran/iranin-2019-yili-dis-ticaret-hacmi-44-daraldi>.

⁵⁸ Şahin Çaylı (2016), "Russian and US Impact in Relationship Between Islamic Countries After 2001: Iran, Suudi Arabia and Egypt Examples", *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 1 (1), s. 66.

⁵⁹ Mustafa Öztop (2019), "Suudi Arabistan Dış Politikasında Muhammed Bin Selman'ın "Bumerang" Etkisi", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 6 (1), ss. 215-216.

imzalanmıştır.⁶⁰ Nitekim 22 Mayıs 2017 tarihinde Mısır, Suudi Arabistan ve ABD liderlerinin Uluslararası Radikal Düşünceyle Mücadele Merkezi açılışında küreye ellerini koyarak birlikte poz vermeleri, ilişkilerde yeni bir sayfanın açıldığını kanıtlar nitelikteydi.⁶¹

2. Suudi Arabistan-İran Rekabetinin Suriye İç Savaşı'na Etkisi

2011 yılında, Tunus'ta seyyar satıcılık yapan 26 yaşındaki Muhammed Buazizi adlı bir gencin kendisini yakması sonrasında, Tunuslu vatandaşların işsizlik ve sosyal adalet gibi temel taleplerde buldukları büyük sokak gösterilerinin başlatmasıyla, ülkedeki 23 yıllık Zeynel Abidin Bin Ali hükümeti düşürülmüş ve sonrasında düzenlenen genel seçimleri İslamcı Nahda Partisi kazanmıştır.⁶² 23 yıllık Bin Ali hükümetinin düşürülmesi, bölgedeki diğer otoriter rejimlerin de sarsılması sürecini başlatmıştır. 2011 yılında Tunus'ta başlayan Arap Baharı, çok kısa süre içerisinde Mısır, Libya, Yemen ve Suriye gibi diğer bazı ülkeleri de etkilemiş; belirtilen ülkelerde işsizlik, fakirlik, yolsuzluk, sosyal adalet eksikliği, demokrasi yoksunluğu ve insan hakları ihlalleri gibi çeşitli nedenlerden geniş katılımlı halk gösterileri başlamıştır.⁶³

Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde başlayan gösteriler, hızlı bir şekilde Suriye'ye de sıçramış ve bu ülkeyi de etkilemiştir. 2000 yılında babası Hafız Esad'ın ölümü üzerine Cumhurbaşkanı seçilen Beşar Esad'ın 2011 yılında Tunus'ta başlayan Arap Baharı sürecinin Suriye'yi etkilemeyeceği dair varsayımına rağmen, Esad yönetimine karşı, Suriye vatandaşları tarafından düzenlenen ilk ciddi gösteriler Dera şehrinde başlamıştır.⁶⁴ Esad yönetiminin Suriye'nin kaynaklarına karşın vatandaşlarına ekonomik refah oluşturmaması, rüşvete karşı devlet katındaki zayıf tutum ve Baas rejiminin iç siyasette uyguladığı ve Sünni grupları radikalleştiren mezhepçi politikalar, Suriye İç Savaşı'nı başlatan en temel nedenler

⁶⁰ BBC Türkçe (2017), "Trump'tan Suudi Arabistan'la 110 milyar dolarlık silah anlaşması", 20.05.2017, Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39987397>.

⁶¹ Hürriyet (2017), "Trump, Sisi ve Kral Selman dünya küresine ellerini koydu", 22.05.2017, Erişim Tarihi: 06.05.2021, Erişim Adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/galeri-trump-sisi-ve-krali-selman-bin-abdulaziz-dunya-kuresine-ellerini-koydu-40465340/1>.

⁶² Emrah Usta (2015), "Arap Baharı Sonrası Müdahaleden Güvenliğe Doğru Suudi Arabistan ve Katar'ın Değişen Dış Politikaları Mısır ve Libya Örnekleri", Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bahçeşehir Üniversitesi, s. 23.

⁶³ Yıldırım Deniz (2018), "Ortadoğu'da Vehhabi - Şii Mücadelesi", *TESAM Akademi*, 5 (1), s. 81.

⁶⁴ Birkan Anıl Yılmaz (2019), "Arap Baharı Sonrası Körfez Ülkelerinin Ekonomi Politikası: Suudi Arabistan ve Katar Örneği", Yüksek Lisans Tez, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Polis Akademisi, s. 37.

olmuştur.⁶⁵ Suriye İç Savaşı sürecinde, hükümetin güvenlik politikalarının çökmesi durumu, Suriye genelinde Özgür Suriye Ordusu (ÖSO), İslami Özgür Şam Devleti, Suriye Özgürlük Cephesi, Nusret Cephesi, Tevhit Grubu, PYD/YPG, Irak-Şam İslam Devleti (İŞİD-DEAŞ) ve Haşdi Şabi gibi terör yöntemleri uygulayan radikal grupların oluşmasına imkân sağlamıştır.⁶⁶ 2014 Kasım'ına gelindiğinde, ülke içerisindeki silahlı çatışmalarda hayatını kaybeden insan sayısı 200.000'i geçmiştir.⁶⁷ Bu gruplar arasında ve bu gruplarla Baas rejimi arasında çatışmaların başlaması sonucunda, Birleşmiş Milletler (BM) Mülteci Örgütü'nün 2020 yılı raporuna göre, 2011-2020 yılları arasında yaklaşık 6,7 milyon insan Suriye'yi terk etmek zorunda kalmıştır.⁶⁸ BM'nin son verilerine göre, Suriye'yi terk eden göçmenlerin 3.744.926'sı Türkiye'de, 918.974'ü Lübnan'da, 654.266'sı Ürdün'de, 231.831'i Irak'ta, 129.779'u ise Mısır'da yaşamaktadır.⁶⁹ Devam eden Suriye İç Savaşı sürecinde yaşanan olayları içsel bulgular seyrinde araştırmak yetersiz kalacaktır. Nitekim Suudi Arabistan-İran arasında devam eden tarihsel rekabetin Suriye İç Savaşı sürecinde oluşturduğu mezhepsel sorun, iç savaşın seyri açısından çok önemlidir. Sorunun çözümü için ilk olarak Suriye'nin ve Suudi Arabistan ile İran'ın bölgesel ve küresel aktörlerle tarihsel ilişkilerini incelemek yararlı olacaktır.

1980'li yıllarda, dönemin Suriye Cumhurbaşkanı Hafız Esad, Suriye iç politikasında totaliter bir yapı oluştururken, dış politikada hem SSCB, hem de ABD ile ilişkilerinde “*Büyük Suriye*” ideali doğrultusunda daha çok pragmatik adımlar atmasına rağmen, 1979 İran İslam Devrimi sonrası İran ile İsrail karşıtı politikaları doğrultusunda iş birliği yapmaya yönelmiştir.⁷⁰ Bu bağlamda, Suriye, İran hükümetini ilk tanıyan devletlerden biri olmuştur.⁷¹ İsrail'in Golan

⁶⁵ Ömer Özdemir (2019), “Arap Baharı Sürecinde Suriye ve Terör Örgütlerinin Süreç Üzerindeki Etkileri”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazi Üniversitesi, ss. 81-102.

⁶⁶ Nevzat Çiçek (2019), “Suriye’de hangi gruplar savaşıyor?”, *On5yirmi5*, 21.06.2019, Erişim Tarihi: 06.05.2021, Erişim Adresi: <https://on5yirmi5.com/guncel/olaylar/suriyede-hangi-gruplar-savasiyor/>.

⁶⁷ Semih Selim Aygün (2015), “Büyük Ortadoğu Projesi Perspektifinden Arap Baharı ve Bölgeye Yansımaları”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erciyes Üniversitesi, s. 43.

⁶⁸ BM Mülteci Örgütü (2020), “Welcome to UNHCR’s Refugee Population Statistics Database”, Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.unhcr.org/refugee-statistics/>.

⁶⁹ *BBC Türkçe* (2019), “Komşu ülkelerdeki 6 milyona yakın Suriyeli mülteci ülkelere döner mi?”, 22.11.2019, Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50502393>.

⁷⁰ Ömer Özdemir (2019), “Arap Baharı Sürecinde Suriye ve Terör Örgütlerinin Süreç Üzerindeki Etkileri”, ss. 58-59.

⁷¹ Zülfükar Aytaç Kışman & Berfu Boyraz (2019), “Suriye Bağlamında Rusya ve İran İşbirliği”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), ss. 570-573.

Tepeleri'ni işgalinden sonra, Esad, bölgede İsrail tehlikesini azaltmak için, İran destekli Hizbullah'a destek sağlamıştır. Özellikle 1982 yılında İsrail'in Lübnan'ı işgali sonrasında, Suriye-İran ilişkileri stratejik ortaklığa kadar yükselmiş ve her iki tarafın birlikte hareketiyle, 1982 yılı 2 Şubat tarihinde Müslüman Kardeşler üyelerine başlattıkları isyan sonrasında Hama'da büyük bir katliam (Hama Katliamı) yapılmıştır.⁷² 2000 yılında Hafız Esad'ın ölümü sonrasında oğlu Beşar Esad'ın yüzde 97'lik oyla yeni Suriye Cumhurbaşkanı seçilmesi sonrasında, ülkede yeni bir dönem başlamıştır. Beşar Esad, hem iç, hem de dış politikada kişisel tercihler yaparak bazı liberal politikalara yönelmesine rağmen, babası Hafız Esad dönemi tesis edilen istihbarat devleti yapısı nedeniyle Baas rejiminde kapsamlı bir dönüşüm yapmayı başaramamış ve Suriye-Rusya-İran ilişkileri bu dönemde de önceki dönemlerde olduğu şekilde sürdürülmüştür.⁷³

İran karşıtı politikalar uygulayan Suudi Arabistan açısından ise, Suriye ile ilişkiler köklü bağlara sahip değildir. Suudi Arabistan-Suriye ilişkileri, 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgali üzerine Suriye'nin Saddam karşıtı Arap koalisyonuna katılması ile başlamıştır.⁷⁴ 2000 yılında Hafız Esad'ın vefatı üzerine yönetime geçen oğlu Beşar Esad'ın Tahran ekseninde politikalar uygulayarak Lübnan'da Hizbullah'a destek vermesi ve Şubat 2005 tarihinde yaşanan Refik Hariri suikastı ile Suudi Arabistan ile Suriye arasındaki ilişkiler durdurulmasına rağmen, 2009-2010 yılları arasında Suriye Cumhurbaşkanı'nın Riyad'ı, Suudi Kralı'nın da Şam'ı ziyaret etmesiyle, ilişkilerde yeniden normalleşme süreci başlamıştır.⁷⁵ Arap Baharı sürecinin başlamasıyla ise, taraflar arasındaki normalleşme süreci ciddi bir sekteye uğramıştır. Bu bozulmayı tetikleyen nedenler, Oktav'a göre:⁷⁶

---

⁷² Tuba Yılmaz (2017), "2010 Yılında Başlayan Siyasi Gelişmeler: Arap Baharı'nın Sonu, Suriye İç Savaşı", s. 56.

⁷³ Ömer Özdemir (2019), "Arap Baharı Sürecinde Suriye ve Terör Örgütlerinin Süreç Üzerindeki Etkileri", s. 63.

⁷⁴ Çağdaş Duman (2017), "1. Körfez Savaşı", TASAM, 27.04.2017, Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: https://tasam.org/tr-TR/Icerik/40063/1_korfez_savasi.

⁷⁵ Ömer El Hasan (2016), "Körfez ülkeleri ve Suriye krizi", *Al Jazeera*, 15.08.2012, Erişim Tarihi: 06.05.2021, Erişim Adresi: <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/korfez-ulkeleri-ve-suriye-krizi>.

⁷⁶ Özden Oktav (2019), "Suriye Krizisi Sürecinde Suudi Arabistan'ın Stratejileri ve Arap Dünyasında Değişen Dengeler", Erişim Tarihi:23.07.2021, Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/335168477_Suriye_Krizi_Surecinde_Suudi_Arabistan'in_Degisen_Stratejileri_ve_Arap_Dunyasinda_Degisen_Dengeler, s. 3.

- I. Suriye genelinde, Türkiye ve İran'ın yanı sıra, Hizbullah ve PYD-YPG gibi Şii ve Kürt gruplarının güçlenmesinin Körfez ülkeleri tarafından tehdit olarak algılanması,
- II. İsrail ve ABD yanlısı politikalar uygulayan Hüsnü Mübarek'in devrilmesine ABD'nin kayıtsız kalmasıdır.

Bu belirtilen nedenlerden dolayı, Riyad, Körfez ülkelerinin desteğini kazanarak, Suriye genelinde kendi gücünü korumayı gerçekleştirecek politikalar uygulamanın yanı sıra, Barack Obama dönemi ABD dış politikasından endişelendiği için, Bahreyn'de İranlı gruplar tarafından oluşturulan protestoya karşı, ABD 5. Filosu'ndan destek almadan, kendisi 2.000 kişilik bir askeri güç toplayarak olayları kontrol altına almıştır.⁷⁷ Suudi Arabistan-ABD ilişkileri, Donald Trump döneminde ise güçlenmiştir. Özellikle İran'a karşı uygulanan yaptırımlardan sonra bölgede yeniden güç kazanan Suudi Arabistan, ABD'nin bu politik jestine karşı, Suriye İç Savaşı sürecinde ABD tarafından kurulan YPG'nin silahlı gücü olan Suriye Demokratik Güçleri-SDG'ye maddi destek sağlamanın yanı sıra, İslam İşbirliği Teşkilatı'nda ve Arap Ligi gibi önemli uluslararası platformlarda ABD yanlısı ve Suriye karşıtı politikalar uygulamıştır.⁷⁸

Arap Baharı sürecinde ve sonrasında, Suriye yönetimine en etkili yardım sağlayan ülkelerden biri ise İran olmuştur. 30 yılı aşkın süredir iş birliği yapan İran ve Suriye, ABD ve Suudi Arabistan iş birliğine karşı bir blok oluşturmuşlardır. Bu bağlamda, İran'ın Arap Baharı sürecinde benimsediği dış politikasını incelemekte fayda vardır. Çırakoğlu'na göre, İran, Suriye'yi İsrail tehlikesine karşı bir ön cephe olarak görmektedir ki; Tahran, Tunus, Mısır, Bahreyn ve Yemen gibi ülkelerde oluşan protestoları “İslami uyanış” diye isimlendirirken, Suriye'de devam eden süreci “*terör unsurlarının provokasyonu*” diye nitelendirmektedir.⁷⁹ Belirtilmelidir ki, İran'ın uygulamaya koyduğu Suriye hükümetini koruma politikası, İsrail tehlikesine karşı durabilmek ve Suriye'de Sünni ağırlıklı bir hükümetin kurulmasını engellemek amaçlarından kaynaklanmakta ve bu hedefleri gerçekleştirmek için, Tahran, Şii

---

⁷⁷ A.g.e.

⁷⁸ İsmail Erginer (2019), “ABD'nin Arap Baharı Sonrası Suriye Politikası”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Selçuk Üniversitesi, s. 23.

⁷⁹ Ahmet Çırakoğlu (2018), “İran'ın Gözüyle Arap Baharı”, *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (2), s. 103.

silahlı gruplara askeri eğitimler vermektedir.⁸⁰ Bu bağlamda, İran, kendi hedeflerini gerçekleştirmek için Lübnan'da Hizbullah'a ve Suriye İç Savaşı sürecinde Haşdi Şabi gibi silahlı örgütlere parasal ve askeri destek sağlamanın yanı sıra, ülkesine göç eden Afgan ve Araplara ülke genelinde ikamet kolaylığı ve para yardımı sağlayarak, onları da askeri güç olarak kullanmaktadır. İran'ın Suriye İç Savaşı sürecinde Esad hükümetini desteklemesi, her ne kadar İsrail tehdidini caydırma ve Şii hilali politikalarını sürdürmek isteği olsa da, bu hususta Rusya ile İran arasında 1979 yılından beri devam eden ticari ve askeri anlaşmalar da bir o kadar etkili olmuştur. Bu bağlamda, Moskova, Tahran'ın ABD yaptırımlarına karşı dirençli kalabilmesi ve nükleer güç oluşturması hedeflerini sürdürebilmesi için, Rus iş adamlarının desteğini sağlamaktadır.⁸¹

Sonuç

Bu çalışma sonucu elde edilen bulgular şu şekildedir ki; İran ile Suudi Arabistan arasında varılan tarihsel anlaşmalar ve zaman zaman kurulan iş birlikleri, iki ülke arasındaki mezhepsel kaynaklı ideolojik farklılıklar ve çeşitli çıkar çatışmalarından dolayı dönemseller bir nitelikte kalmış ve süreklilik sağlayamamıştır. Bunun yanı sıra, hem Suudi Arabistan'ın, hem de İran'ın dini baz alan politikalar uygulamaları, rekabetin sürdürülebilir olmasına neden olmaktadır. Nitekim, Ortadoğu bölgesi, mezhepsel ve etnik olarak oldukça tehlikeli ve karışıktır.

Tarihsel bulgular ışığında gözlemlendiğinde, tarafların dış politikada çeşitli tarihsel husumetlerden dolayı pragmatik karar alma imkânlarının kısıtlılığı sonucunda, İran'ın kendi egemenliğini korumak için Suriye konusunda Rusya ile iş birliği yapmaya, Suudi Arabistan'ın ise İran'ın bölgesel olarak güçlenmesine karşı Suriye konusunda ABD ile iş birliği yapmaya zorlandığı görülmektedir. Belirtilen varsayımların yanı sıra, ABD ve Rusya'nın kendi bölgesel stratejilerini de meseleye katarsak, Suudi Arabistan ile İran arasındaki ilişkilerin yakın zaman içerisinde onarılması, iki ülke tarafından pragmatik kararlar almadığı müddetçe pek mümkün gözükmemektedir.

---

⁸⁰ Zülfükar Aytaç Kışman & Berfu Boyraz (2019), "Suriye Bağlamında Rusya ve İran İşbirliği", ss. 574-575.

⁸¹ A.g.e., ss. 575-576.

KAYNAKÇA

- Amr, Amina (2016), “Nasır Dönemindeki Mısır – Suudi Arabistan İlişkileri”, Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Marmara Üniversitesi.
- Ay, Zafer (2019), “Ortadoğu’nun Geleceğinde Rus-İran Etkisi”, *The South Security School*, 27.05.2019, Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.gencdiplomatlar.com/masalar/avasya/ortadogunun-geleceginde-rus-iran-etkisi.html>.
- Aygün, Semih Selim (2015), “Büyük Ortadoğu Projesi Perspektifinden Arap Baharı ve Bölgeye Yansımaları”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erciyes Üniversitesi.
- Bardakçı, Murat (2019), “ARAMCO, Amerikadır!”, *Habertürk*, 18.09.2019, Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/2523076-aramco-amerikadir>.
- Baş, Fatih (2016), “İran ve Suudi Arabistan Rekabetinin Ortadoğu’daki Mezhep Temelli Çatışmalara Etkisi: Hizbullah Örneği”, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Marmara Üniversitesi.
- Batı, Güney Ferhat (2018) “Ortadoğu Jeopolitiğinde Kartlar Yeniden Dağıtılıyor: Suudi Arabistan (Sünni) ve İran (Şii) Ekseni”, Uluslararası Politika Akademisi, 24.02.2018, Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <http://politikaakademisi.org/2018/03/04/ortadogu-jeopolitiginde-kartlar-yeniden-dagitiliyor-suudi-arabistan-sunni-ve-iran-sii-ekseni/>.
- *BBC Türkçe* (2015), “Arap Baharı’nda devrilen liderlere ne oldu?”, 05.12.2017, Erişim Tarihi: 06.05.2021, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42232967>.
- *BBC Türkçe* (2017), “Trump’tan Suudi Arabistan’la 110 milyar dolarlık silah anlaşması”, 20.05.2017, Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39987397>.
- *BBC Türkçe* (2018), “ABD Başkanı Trump İran nükleer anlaşmasından çekildiklerini açıkladı”, 07.05.2018, Erişim Tarihi: 06.05.2021, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44033357>.
- *BBC Türkçe* (2019), “ARAMCO’dan dünyanın en büyük halka arzı: 25,6 milyar dolar”, 06.12.2019, Erişim Tarihi: 06.05.2021, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50682217>.
- *BBC Türkçe* (2019), “Komşu ülkelerdeki 6 milyona yakın Suriyeli mülteci ülkelerine döner mi?”, 22.11.2019, Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50502393>.
- BM Mülteci Örgütü (2020), “Welcome to UNHCR’s Refugee Population Statistics Database”, Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.unhcr.org/refugee-statistics/>.
- Cingöz, Murat (2018), “Ortadoğu’da İran - Suudi Arabistan Mücadelesi ve Yemen Sorunu: Sosyal İnşacı Bir Analiz”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi.
- Çakır, Mustafa (2016), “Din-Siyaset İlişkisi Bağlamında Suudi Arabistan ve Vehhabilik”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Akdeniz Üniversitesi.
- Çaylı, Şahin (2016), “Russian And US Impact in Relationship Between Islamic Countries After 2001: Iran, Suudi Arabia And Egipt Examples”, *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 1 (1), ss. 62-72.
- Çırakoğlu, Ahmet (2018). “İran’ın Gözüyle Arap Baharı”, *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (2), ss. 99-110.
- Çiçek, Nevzat (2019), “Suriye’de hangi gruplar savaşıyor?”, *On5yirmi5*, 21.06.2019, Erişim Tarihi: 06.05.2021, Erişim Adresi: <https://on5yirmi5.com/guncel/olaylar/suriyede-hangi-gruplar-savasiyor/>.
- Deniz, Yıldırım (2018), “Ortadoğu’da Vehhabi - Şii Mücadelesi”, *TESAM Akademi*, 5 (1), ss. 63-95.
- Duman, Çağdaş (2017), “1. Körfez Savaşı”, *TASAM*, 27.04.2017, Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: https://tasam.org/tr-TR/Icerik/40063/1_korfez_savasi.

- Durdu, Yasin (2019), “Körfezde Güç Mücadelesi: İran-Suudi Arabistan Rekabeti”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazi Üniversitesi.
- El Hasan, Ömer (2016), “Körfez ülkeleri ve Suriye krizi”, *Al Jazeera*, 15.08.2012, Erişim Tarihi: 06.05.2021, Erişim Adresi: <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/korfez-ulkeleri-ve-suriye-krizi>.
- Erginer, İsmail (2019), “ABD`nin Arap Baharı Sonrası Suriye Politikası”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Selçuk Üniversitesi.
- *Fikriyat* (2018), “İran – Irak Savaşı`nın üzerinden 38 yıl geçti”, 22.09.2018, Erişim Tarihi: 21.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.fikriyat.com/tarih/2018/09/22/iran-irak-savasinin-uzerinden-38-yil-gecti>.
- *Forbes* (2012), “The World's 25 Biggest Oil Companies”, 04.06.2012, Erişim Tarihi: 06.05.2021, Erişim Adresi: <https://www.forbes.com/pictures/mef45ggl/1-saudi-aramco-12-5-million-barrels-per-day/#6693c7596285>.
- Hakimi, Rahmatullah (2019), “2001 Sonrası Suudi Arabistan İle İran`ın Bölgesel Rekabetinin Afganistan Üzerindeki Etkileri”, Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Enstitüsü, Sakarya Üniversitesi.
- *Hürriyet* (2017), “Trump, Sisi ve Kral Selman dünya küresine ellerini koydu”, 22.05.2017, Erişim Tarihi: 06.05.2021, Erişim Adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/galeri-trump-sisi-ve-krali-selman-bin-abdulaziz-dunya-kuresine-ellerini-koydu-40465340/1>
- *IFIMES* (2019), “Insight 215: Iran–Saudi Ties: Can History Project Their Trajectory?”, 24.11.2019, Erişim Tarihi: 03.05.2021, Erişim Adresi: : <https://www.ifimes.org/en/researches/insight-215-iran-saudi-ties-can-history-project-their-trajectory/4492>.
- İnat, Kemal (2016), “İran-Suudi Rekabeti Mezhep Temelli Mi?”, *Star Gazetesi*, 09.01.2016, Erişim Tarihi: 03.05.2021, Erişim Adresi: <http://www.star.com.tr/acikgorus/iransuudi-rekabeti-mezhep-temelli-mi-haber-1081313/http://en.ndf.ir/About-NDF/History>.
- Kahraman, Emel (2016), “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rusya Federasyonu-İran İlişkileri”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 12 (24), ss. 29-70.
- Kışman, Zülfükar Aytaç & Boyraz Berfu (2019), “Suriye Bağlamında Rusya ve İran İşbirliği”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), ss. 563-583.
- Kocatepe, Damla (2017). “Suudi Arabistan-İran Rekabeti: Mezhep Görünümlü Çıkar Çatışması”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1 (2), ss. 67-101.
- Koç, Engin (2019), “İran ve Suudi Arabistan ilişkilerinin ve bölgesel politikalarının devlet kimliği bağlamında analizi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Koç, Mehmet Akif (2019), “Tarihi İhtilafların Gölgesinde İran-Suudi Arabistan Rekabeti: Şii-Vahhabi İlişkilerinin Dünü ve Bugünü”, *İran Çalışmaları Dergisi*, 3 (1), ss. 91-120.
- Kurt, Veysel (2018), *Ortadoğu`da Ulusal Güvenlik Stratejileri*, İstanbul: SETA Kitapları.
- Mansoureh, Ebrahimi & Rad Goudarzi, Masoumeh & Kamaruzaman, Yusoff (2019), *The Dynamics of Iranian Borders*, Springer International Publishing.
- *MEPA News* (2017), “SSCB Dönemi Rusya-İran İlişkileri: 1979 İran Devrimi Sonrası Dönem”, 03.06.2017, Erişim Tarihi: 06.05.2021, Erişim Adresi: <https://www.mepanews.com/sscb-donemi-rusya-iran-iliskileri-1979-iran-devrimi-sonrasi-donem-6167h.htm>.
- Omar, Muwafaq Adil (2018), “Suudi Arabistan-İran İlişkileri Bağlamında Ortadoğu'nun Güncel Sorunları”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2 (1), ss. 203-243.
- Özdemir, Ömer (2019), “Arap Baharı Sürecinde Suriye ve Terör Örgütlerinin Süreç Üzerindeki Etkileri”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazi Üniversitesi.
- Özden, Oktav (2019), “Suriye Krizisi Sürecinde Suudi Arabistan`ın Stratejileri ve Arap Dünyasında Değişen Dengeler”, Erişim Tarihi:23.07.2021, Erişim Adresi:

<https://www.researchgate.net/publication/335168477> Suriye Krizi Surecinde Suudi Arabistan'ın Değişen Stratejileri ve Arap Dünyasında Değişen Dengeler.

- Özev, Muharrem Hilmi (2016), “İran-Saudi Arabia Relations, 1932-2014”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 66 (1), ss. 83-104.
- Öztöp, Mustafa (2019), “Suudi Arabistan Dış Politikasında Muhammed Bin Selman’ın ‘Bumerang’ Etkisi”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 6 (1), ss. 203-230.
- Radeska, Tijana (2019), “Insight 215: Iran–Saudi Ties: Can History Project Their Trajectory?”, *Vintage News*, 26.08.2016, Erişim Tarihi:23.07.2021, Erişim Adresi:<https://www.thevintagenews.com/2016/08/26/please-my-brother-modernize-wrote-the-shah-of-iran-to-the-king-of-saudi-arabia-in-the-late-60s/>.
- T.C. Ticaret Bakanlığı (2020), “İran’ın 2019 Yılı Dış Ticaret Hacmi %44 Daraldı”, Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/iran/iranin-2019-yili-dis-ticaret-hacmi-44-daraldi>.
- T.C. Ticaret Bakanlığı (2021), “İran Ülke Profili”, Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <https://ticaret.gov.tr/data/5efc83b513b876f898f3c363/İRAN%20ülke%20profili%202021haz.pdf>.
- T.C. Ticaret Bakanlığı (2021), “Suudi Arabistan Ülke Profili”, Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <https://ticaret.gov.tr/data/5f15a35213b876d3e4564f8d/Suudi%20Arabistan%20Ülke%20Profili.pdf>.
- Tombaş, Recep (2015), “Arap Baharı Sonrası Irak’ta Mezhep Politikaları Türkiye, İran ve Suudi Arabistan Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bahçeşehir Üniversitesi.
- *TRT Haber* (2015), “İran’ın nükleer programının tarihçesi”, 03.04.2015, Erişim Tarihi: 06.05.2021, Erişim Adresi:<https://www.trthaber.com/haber/dunya/iranin-nukleer-programinin-tarihcesi-176648.html>.
- Usta, Emrah (2015), “Arap Baharı Sonrası Müdahaleden Güvenliğe Doğru Suudi Arabistan ve Katar’ın Değişen Dış Politikaları Mısır ve Libya Örnekleri”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bahçeşehir Üniversitesi.
- Yılmaz, Birkan Anıl (2019), “Arap Baharı Sonrası Körfez Ülkelerinin Ekonomi Politikası: Suudi Arabistan ve Katar Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Polis Akademisi.
- Yılmaz, Tuba (2017), “2010 Yılında Başlayan Siyasi Gelişmeler: Arap Baharı’nın Sonu, Suriye İç Savaşı”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ufuk Üniversitesi.
- Younes, Sahar Ben (2017), “İran Devrimi Sonrası Suudi Arabistan-İran Arasında Yükselen Rekabeti Etkileyen Temel Faktörlerin Bir İncelemesi”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi.